

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ЯК ОЗНАКА ЗМІН У МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ

У статті розглядаються причини активізації та перспективи розвитку інституту волонтерства в Україні у зв'язку із змінами, що відбуваються в ментальності українського народу. Доводиться, що волонтерство в Україні не є тимчасовим явищем, воно стало наслідком ціннісних змін у свідомості українців, а якщо в країні з'явиться політична сила, яка розумітиме зміст волонтерства і цінитиме якість соціального капіталу, сконцентрованого у волонтерських структурах, то це зможе забезпечити розширення цього руху в Україні та підвищення якості надання волонтерської допомоги.

Ключові слова: волонтерський рух, волонтерська діяльність, українська ментальність, ментальні установки, ментальні параметри.

Актуальність проблеми. Незалежність українців від власної волі відійшла в минуле. Спільний біль і спільні перемоги проявилися в підвищенні громадянської чутливості, відповідальності людей один за одного, позначилися на розгалуженості соціальних зв'язків між ними, що з'явилися останнім часом і ґрунтуються на двох цінностях: життя в суверенній державі та можливість самовияву й ініціативи кожного громадянина. Переконавання й ментальні установки, які нещодавно здавалися непорушними, відійшли майже відразу. Українці перебудовують власну ментальність, позбавляючись цілої низки комплексів, серед яких найбільш значущими є такі.

Комплекс меншовартості. Багато десятиліть в Україні від покоління до покоління передавалася «психологія жертви», коли багато сил витрачалося на невдоволення або, навпаки, непомірні амбіції замість тверезої оцінки ситуації і впевнених дій.

Комплекс безініціативності і безвідповідальності. Небажання проявляти себе й брати відповідальність, «боротися із млинами» бюрократії, намагання «влаштуватися зручніше», острах підтримати одну зі сторін конфлікту навіть у випадку, коли порушена справедливість, глибоко закріпилися на ментальному рівні українців.

Комплекс стереотипів. Відсутність тривалої традиції державотворення призвела до того, що в суспільній свідомості склалися і набули значного поширення стереотипи української відсталості і провінційності.

Революційні події української зими 2013–2014 рр. були крайньою формою прямої демократії. Утім будь-яка революція минає і починається період рутинної повсякденної діяльності. Держава в постреволюційну епоху зазвичай є слабкою, неусталеною і багато в чому, як в Україні, дискредитованою. Саме тоді в суспільстві починає пробуджуватися громадська ініціатива. Соціально-політичні процеси, що відбуваються сьогодні в Україні, обумовили не тільки об'єктивну потребу змін у свідомості українців, але й поширення тих видів суспільної діяльності, які раніше ніколи не асоціювалися з їх ментальністю. Мова йде про волонтерство.

Отже, *метою* статті є визначення причин активізації та перспективи розвитку інституту волонтерства в Україні у зв'язку із змінами, що відбуваються в ментальності українського народу.

Виклад основного матеріалу. Багато років поспіль соціологи ставили в анкетах питання: «Чи пишаєтеся ви своєю країною?» І велика частина респондентів не приховувала скепсису: чим пишатися — світоглядною аморфністю, звичною «хатою скраю»? Тепер усе змінилося. Зараз спостерігається зростання гідності народу, орієнтації на самореалізацію, що додає українцям упевненості в собі, допомагає знайти опору на традиційні й нові цінності й внутрішню єдність з іншими людьми. З позитивною самореалізацією, вважає головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України Анатолій Ручка, пов'язане *явище креативного індивідуалізму* [див. 1]. Креативним індивідуалізмом він називає відповідальність громадянина за себе, свою сім'ю, власну життєтворчість, усвідомлення цінності своєї особистості. Гуртуючись в екстремальних умовах, українці демонструють творчу самореалізацію через волонтерство, відстоювання державних інтересів кожним на своєму місці, формування громадянського суспільства з низки громадянських ініціатив. Відповідно зростає й рівень солідаризації суспільства. Як ознаку часу науковець виділяє *ревіталізацію* — відродження й підйом певних історичних, релігійних і народних цінностей, що дають опору й об'єднують народ загальними ідеями та почуттями.

«Якщо розглядати ціннісну ментальність українців як сплав інтелекту й почуттів, то це досить близько до духу — а він “злітає”, — говорить А. Ручка. — З 2012 року найбільший стрибок спостерігається в оцінках державної незалежності України. У ментальності населення підвищився індекс участі в політичному житті. Якщо буде розбудовуватися демократія, разом з “просвітлінням” ментальності зросте участь людей у реальних діях. Надзвичайні події послужили причиною підвищення креативного індивідуалізму» [див. 1].

Відомі події останніх років, за оцінками фахівців, загострили ряд проблем: політичних, економічних, фінансових, оборонних, соціальних (біжен-

ці, переселенці із зони воєнних дій тощо). Якщо в 2012 р., за даними моніторингу Інституту соціології, тільки 17% опитаних громадян вважали політичну ситуацію в країні критичною, вибухонебезпечною, то наприкінці 2014 р. — 55%. У той же час зазначені події послужили причиною мобілізації людського потенціалу країни. Про це свідчить масова підтримка громадянами українського війська, діяльність добровольців і волонтерів. А. Ручка вважає, що у такої мобілізації є *ментальні параметри*, тобто ціннісні преференції людей, що формуються в молодому віці і впливають протягом життя на пріоритети їхньої життєдіяльності, виявляючись і на ментальному рівні, і в реальних діях. Такі цінності інтегрують соціум, підтримують його цілісність і стабільність, складають смисловий фундамент культури будь-якого соціуму, наділяючи змістом дії та взаємодії людей, виступаючи стандартами або критеріями вибору за наявними альтернативами. При цьому значення цінностей для людського життя полягає у продукуванні й підтримці соціальних зв'язків між людьми, у сприянні їх ідентифікації, у створенні атмосфери впевненості в людських взаєминах. Разом з тим цінності можуть характеризувати не тільки згуртованість соціуму, але і його ієрархію, розшарування, неоднорідність, здатні бути джерелом латентних ціннісних конфліктів.

За 1991–2014 рр. Інститут соціології провів дев'ять репрезентативних загальнонаціональних опитувань стосовно ціннісних пріоритетів населення України. Респондентам пропонувалося оцінити важливість особисто для себе певного списку цінностей за п'ятибальною шкалою, де 1 бал означає «зовсім не важливо», 5 балів — «дуже важливо». Аналіз даних свідчить, що за цей період статистично значно не виросла важливість тільки шести цінностей з двадцяти, пропонованих за списком. Це — здоров'я, родина, діти, добробут, цікава робота та участь у релігійному житті. Якщо середній індекс цього ціннісного комплексу в 2012 р. становив 4,32 бала, то в 2014 р. він виріс тільки до 4,35. Досить важливим для себе цей ціннісний комплекс в 2012 р. вважали близько 58% опитаних, а в 2014 р. — близько 62%. У той же час статистично значуще виросла важливість інших 14 цінностей, пов'язаних із державною незалежністю України, демократичним контролем над рішеннями влади, демократичним розвитком країни, свободою слова, підприємницькою ініціативою, індивідуальною самостійністю, культурною компетентністю, рівними можливостями для всіх, морально-психологічним станом суспільства, національно-культурним відродженням, участю в політичному житті, соціальною рівністю, інтелектуальним розвитком, суспільним визнанням [див. 1]. Це означає, що під час надзвичайних подій ментальність наших громадян підлягає певній ціннісній метаморфозі, пов'язаній насамперед з помітним ростом важливості патріотизму, демократизму,

креативного індивідуалізму, культурної компетентності. До цієї групи цінностей можна додати також рівні можливості для всіх, морально-психологічний стан суспільства й національно-культурне відродження. Їх індекси також зросли, що свідчить про ревіталізацію (пожвавлення) традиційних цінностей (історичних, релігійних, народних), дійсно необхідних соціуму під час бурхливих змін і надзвичайних подій. А. Ручка згрупував означені зміни і назвав їх *синдромами ціннісного самовизначення*¹. Перший синдром — «Безпека» — включає закріплення вітальних цінностей (здоров'я, родина, діти, добробут). Другий — «Соціальний комфорт» — пов'язаний з різноманітними просоціальними (інтеракційними, егалітарними, релігійними) цінностями, покликаними забезпечувати комфорт (у широкому розумінні) у взаєминах з людьми з приводу знаходження можливостей для реалізації своїх інтересів, прагнень, дотримання традицій, уникання конфліктів, пошуку життєвих сенсів. Третій синдром — «Самореалізація» — передбачає збільшення значущості цікавої роботи, суспільного визнання, індивідуальної самостійності, інтелектуального розвитку, культурної компетентності. Четвертий — «Демократія» — орієнтований на політико-громадянські цінності (державна незалежність України, демократичний розвиток країни, свобода слова, демократичний контроль рішень влади, підприємницька ініціатива, участь у політичному житті) і забезпечує розширення участі громадян у політико-громадянському житті соціуму. Як засвідчило дослідження Інституту соціології НАН України, саме останній синдром у період 2013–2014 рр. виявив найбільший рівень зростання. Яскравим його проявом, безумовно, можна вважати поширення в Україні волонтерського руху.

Слово «волонтер» походить з французької мови та дослівно означає «доброволець». Спочатку так називали виключно людей, які за власним бажанням вирішили вступити на військову службу. У ХХ ст. сфера вживання цього поняття значно розширилася: воно стало позначати будь-яку добровільну суспільно корисну діяльність.

У 2013 р. країнами-лідерами за кількістю волонтерів були Індія (157 млн осіб), США (115 млн осіб) та Індонезія (52 млн). А за поширеністю волонтерства, тобто відсотком людей, які займаються добровільництвом, трійка лідерів виглядає таким чином: Туркменистан (57%), Шри-Ланка (46%), США (45%). Україна же у 2014 р. (у той час коли волонтерський рух уже набув досить великого поширення) посіла у світовому рейтингу благодійності за показником волонтерської активності лише 26-те місце [2]. Це ще раз свідчить про те, що волонтерство залежить не тільки й не стільки від

¹ Треба зазначити, що ці синдроми напряму перегукуються з відомою «пірамідою потреб» А. Маслоу, але в сучасних українських реаліях вони набувають специфічного забарвлення і заслуговують на увагу.

рівня економічного розвитку країни, скільки від ментальності та системи цінностей, притаманних тій чи іншій культурі.

2011 р. був прийнятий Закон України «Про волонтерську діяльність». У цьому нормативно-правовому акті дано визначення волонтерської діяльності як «добровільної, безкорисливої, соціально спрямованої, неприбуткової діяльності, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги» [3]. Події наступних років привели до того, що 30 березня 2015 р. Президент України Петро Порошенко завізував внесення змін до Закону «Про волонтерську діяльність». У повідомленні його прес-служби, зокрема, зазначається, що «Закон № 246-VIII від 5 березня 2015 року врегульовує суспільні відносини, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності в Україні. Це має забезпечити ефективне регулювання правовідносин, що виникають у процесі провадження волонтерської діяльності в Україні, сприятиме розвитку волонтерського руху в Україні, підвищенню якості надання волонтерської допомоги» [4]. Але чи почав діяти цей механізм з прийняттям змін до Закону? На жаль, тільки на папері.

Проведений нами аналіз 256 інтернет-публікацій щодо діяльності українських волонтерів протягом 2014–2015 рр. засвідчив, що зараз в Україні сформувалися дві умовні групи ментальних (таких, для яких добровільна безоплатна допомога є свідомим вибором) волонтерів¹. Їхня діяльність має різну мотивацію та перспективи.

До першої групи можуть бути віднесені волонтери, які виявили бажання йти на конструктивну співпрацю з владою. Для них украй важливо зберегти свою незалежність і діяти так, щоб ця співпраця приносила якнайбільше користі тим, кому вони допомагають. Ці волонтери воліють зберегти свою репутацію і не потрапити в нечесні ігри. Основною небезпекою в їх діяльності є перетворення волонтерства в самоціль: якщо немає впевненості, що ти себе не скомпрометуєш, то краще зупинитися.

Другу групу склали волонтери, які вирішили, що будуть перебувати в опозиції до влади, бо не вірять, що вона здатна подолати корупцію і бюрократизм. Утім їм слід ураховувати, що є потреби, при вирішенні яких доведеться стикатися з державними структурами, тому важливо не стати маріонеткою в руках опозиційних до влади політичних сил, які можуть прагнути використати волонтерів задля досягнення власних цілей. Отже,

¹ Крім ментальних волонтерів діє також досить велика кількість ситуативних (таких, що здійснюють разові акти волонтерства, частіше за все «за компанію») та псевдоволонтерів (таких, що використовують волонтерську діяльність задля отримання преференцій для себе). Запропонована класифікація є авторською.

небезпека в їх діяльності полягає в такому: якщо немає впевненості, що ти себе не скомпрометуєш у ніші опозиційності, то краще зупинитися.

Висновки. Сьогодні основна спрямованість волонтерства у нас мілітаризована. Проте волонтери не тільки рятують життя і здоров'я бійців та інших постраждалих у військових діях на Сході, але й допомагають їм вирішити соціальні проблеми, повернутися до мирного життя, переселенцям — облаштуватися на новому місці. Якщо в країні з'явиться політична сила, яка розумітиме зміст волонтерства і цінитиме якість соціального капіталу, сконцентрованого у волонтерських структурах, то це дійсно зможе забезпечити розширення цього руху в Україні та підвищення якості надання волонтерської допомоги. Тому можна погодитися з експертом зі стратегій, членом Нестерівської групи Євгеном Глібовицьким, який вважає, що волонтерство в Україні не є тимчасовим явищем, воно стало наслідком ціннісних змін у свідомості українців, а коли змінюються цінності, то це надовго [5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/socium/triumf-voinov-sveta-povyshenie-gradusa-intellekta-i-chuvstv-_html.
2. Режим доступу: <http://khoyub.com.ua/psiholog/volonteri.html>.
3. Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – №42. – Ст. 435.
4. Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/133123>.
5. Режим доступу: <http://povin.com.ua/zhiti-ne-tak-yak-ranisce-ukra%D1%97nci-osvoyuyut-volonterstvo-103250/>.

ВОЛОНТЕРСКОЕ ДВИЖЕНИЕ КАК ПРИЗНАК ИЗМЕНЕНИЙ В МЕНТАЛЬНОСТИ УКРАИНЦЕВ

Погребная В. Л.

В статье рассматриваются причины активизации и перспективы развития института волонтерства в Украине в связи с изменениями, происходящими в ментальности украинского народа. Доказывается, что волонтерское движение в Украине не является временным явлением, оно стало следствием ценностных изменений в сознании украинцев, а если в стране появится политическая сила, которая будет понимать содержание волонтерства и ценить качество социального капитала, сконцентрированного в волонтерских структурах, то станет возможным расширение этого движения в Украине и повышение качества предоставления волонтерской помощи.

Ключевые слова: волонтерское движение, волонтерская деятельность, украинская ментальность, ментальные установки, ментальные параметры.

VOLUNTEER MOTION AS SIGN OF CHANGES IS IN MENTALITY OF UKRAINIANS

Pogribna V. L.

In the article the phenomenon of volunteering is examined in Ukraine through the prism of changes of mentality of the Ukrainian people after the events of 2013–2014. An author proves that Ukrainians reconstruct own mentality, delivered complexes of inferiority, un-initiativeness and to irresponsibility. Public initiative activates in society, a key place among that occupies volunteer motion.

Analysis conducted by an author 256 internet-publications in relation to activity of the Ukrainian volunteers during 2014–2015 witnessed, that all volunteers in Ukraine can be divided into 3 conditional groups: mental, situation, criminal. Basis of volunteer motion is made by mental volunteers for that a voluntarily help is a conscious choice. Their activity has different motivation and prospects.

For volunteers that expressed a desire to go to the structural collaboration with power, it is extremely important to save the independence and operate so that and a collaboration brought most to the benefit that, who they help. These volunteers prefer to save the reputation and not get in foul plays.

Volunteers that decided to be in opposition to power, because disbelieve that she is able to overcome a corruption and bureaucratism, risk to become marionettes in the hands of opposition to power political forces, that can aim to use volunteers for the sake of achievement of own aims.

An author underlines that in present tense the basic orientation of volunteering in Ukraine is militarized. However volunteers not only rescue life and health of fighters and other injured in military operations on East but also help them to work out social problems. The rows of volunteers grow constantly. Thus, volunteering in Ukraine is not the temporal phenomenon, it became the consequence of the valued changes in consciousness of Ukrainians.

Key words: *volunteer motion, volunteer activity, Ukrainian mentality, mental options, mental parameters.*

